

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ РЕФЛЕКСІЇ У СУЧАСНОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Статтю присвячено уточненню поняття рефлексія з метою опису методологічного прийому рефлексії з позицій різних наукових галузей. Мету досягнуто через верифікацію етимології лексеми reflection; аналіз її дефініції в галузевих словниках, розгляд результатів використання прийому рефлексії в психології і педагогіці. Головним здобутком є формулювання положень щодо вживання методологічного прийому рефлексії у сучасному термінознавстві.

Ключові слова: рефлексія, методологічний прийом, етимологія, верифікація, термінознавство.

В статье уточняется понятие рефлексия с целью описания методологического приёма рефлексии с позиций разных научных областей. Цель достигается путём верификации этимологии лексемы reflection; анализа её дефиниции в специальных словарях, ознакомления с результатами применения приёма рефлексии в психологии и педагогике. Главным достижением является формулировка положений относительно использования методологического приёма рефлексии в современном терминоведении.

Ключевые слова: рефлексия, методологический приём, этимология, верификация, терминоведение.

The paper deals with specifying the notion of reflection with further description of the method of reflection implementation in various scientific fields. The goal was achieved through verifying the etymology of the lexeme reflection; through analysing its definitions in special dictionaries; through getting acquainted with the results of the reflection method implementation in psychology and training of future specialists. Such an approach has provided the basis for formulating the following statements concerning the method of reflection application in modern terminological studies: a) there is sensibility in terminological studies to fix the interpretation of reflection as of a universal method (that is a methodological means), which allows to determine the specificity of the phenomenon / object as precisely as possible; b) identification of the productivity of reflection in the form of consciousness and thinking regulators, able to actualise, generate, reconstruct, and develop sense / meanings, can be used in terminological studies to differentiate between various types of reflection as a phenomenon, as well as to reproduce the form and meaning of terms in translation; c) the introduction into the scientific use of terminological studies of such a notion as "termoreflexive", used to refer to the subjective reflection on the content of a terminological unit as a process, mechanism and result of cognition, allows to create new equivalents of a terminological image. The interpretation of this notion will depend on at least three components: a specific communicative situation (in which a terminological reflexive will be involved), an objective component of its semantics (linking its components with universal categorical fields), and individual capabilities / abilities of a person to process information.

Key words: reflection, method, etymology, verification, terminological studies.

Постановка проблеми. Методології будь-якої наукової галузі звичайно не приділяється достатньої уваги. Цей факт цілком логічно можна пояснити тим, що спеціалістам певного напрямку алгоритм опрацювання окремих категорій / явищ / процесів є добре знайомим, а представників інших напрямків він, як правило, не цікавить. Однак у сьогодиншньому інформаційному світі, коли дослідження й опис методологічних прийомів (у тому числі й в термінознавстві як науки, що займається вивченням термінів і терміносистем цілих галузей) виходять на міждисциплінарний рівень, уточнення поняття рефлексія та дескрипція її (= рефлексії) як методологічного прийому є надзвичайно актуальними. На користь вищезазначеного також свідчить потреба людини у розумінні своєї особистості та подальшої взаємодії з навколишнім середовищем [15, с. 61], необхідність у сучасному постійно мінливому світі в ефективності дій, що

стає можливим лише через здатність людини «усвідомлювати та адекватно оцінювати себе і зовнішній світ» [7, с. 56], тобто дослідження рефлексивних можливостей людини набуває все більшої значущості.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Рефлексія як феномен людської свідомості існувала завжди, навіть якщо знаходилась на рівні позасвідомого. У наївному формулюванні: якщо ми не знаємо про щось, це не означає, що це щось не існує. Деякі аспекти рефлексії інтерпретувались з філософських позицій уже в давніх греків (V–IV ст. до н.е. – Сократ, Платон, Аристотель). Однак, термін рефлексія з'явився лише у XVI–XVII ст. (був уведений Р. Декартом, доказом про що є його відоме висловлення: «Мыслю, следовательно, существую») на позначення здатності індивіда концентруватися на своїх думках, тобто внутрішньому на протидію зовнішньому [8, с. 168]. У XVIII ст. І. Кант запропонував власне визначення рефлексії, а саме: рефлексія – «модальність взаємодії категорій пізнання», при цьому знання та уявлення співвідносяться із пізнавальними здатностями [8]. Це заклало підвалини для сучасного розуміння цього терміна, яке суттєво розширилось і вживається у різних сучасних науках – філософії, психології, педагогіці, а також термінознавстві, формуючи їх методологічну основу.

Предметом спеціального вивчення у психології феномен рефлексії став у 1920-і роки, коли А. Бузман запропонував для вивчення рефлексивних процесів і свідомості окремо виділити психологію рефлексії (галузі, яка б досліджувала все, що пов'язано з «будь-яким перенесенням переживання із зовнішнього світу на самого себе») [18, с. 415]. Г.М. Шигабетдинова, вивчаючи межі поняття феномену рефлексії і відповідно аналізуючи історію та аспекти її дослідження, зазначає, що процес її вивчення по всьому світові йшов непослідовно й доволі складно, причому цей термін і досі не отримав однозначного тлумачення [18, с. 415, 420].

Першими, хто спробував згрупувати розмаїття дефініцій з урахуванням методологічних підстав, були І.М. Семенов і С.Ю. Степанов (1982 р.). Вони виділили три групи визначень рефлексії: природно-наукову, інженерно-діяльнісну та гуманітарно-культурологічну, тим самим підтвердивши, що для різних галузей робляться різні акценти. Наприклад, вивчаючи роль рефлексії та інтелекту у формуванні саморегуляції у студентів професійного навчання, Н.С. Петрова (2010 р.) звертає увагу на можливість вияву рефлексії «через дії цілепокладання, аналізу, планування, контролю, оцінки, через цілі, засоби, методи, процедури, результати» [8, с. 170]. Це сигналізує, що рефлексія є основою навчальної діяльності, сприяючи усвідомленню усіх складових саморегуляції. Авторці вдається простежити розвиток поняття рефлексія від «звернення на саму себе» до «особливого виду пізнання».

Поняття рефлексії часто ототожнюють із свідомістю, або із функцією свідомості. Так, В.П. Зінченко, досліджуючи функції свідомості, на тлі інших (відображальна, породжуюча / творча, регулятивно-оціночна) виділяє власне рефлексивну як основну. Такий висновок зумовлено тим, що і відображення світу, і міркування про нього, і керування людською поведінкою, і самі процеси рефлексії разом з індивідуальною свідомістю є об'єктами рефлексії [4, с. 18].

Таким чином, неоднорідність і варіативність інтерпретацій рефлексії зумовлюють подальше вивчення її проблематики і пошуки все нових і нових рішень.

Формулювання завдання дослідження та матеріал. Метою цієї статті є уточнення поняття рефлексія задля дескрипції методологічного прийому рефлексії з позицій різних наукових галузей. Досягнення мети реалізується через формулювання та вирішення таких **завдань**: 1) верифікувати етимологію лексичної одиниці рефлексія; 2) проаналізувати дефініції зазначеного терміна в словниках з лінгвістики, філософії, логіки та психології; 3) розглянути результати використання методологічного прийому рефлексії в психології і навчанні майбутніх фахівців; 4) сформулювати положення щодо потенціалу вживання методологічного прийому рефлексії у сучасному термінознавстві.

Виклад основного матеріалу. З критичного огляду наукової літератури можна дійти висновку, що вивчення рефлексії не є вичерпним в жодному з аспектів її дослідження.

Лексема *reflection* у її сучасному написанні зустрічається вже з кінця XIV ст. Етимологію цієї одиниці можна представити таким чином: *reflection* ← *reflexion* (відносно поверхонь, що відкидають світло / тепло) ← (лат. іменник) *reflexionem* (*reflexio* 'згинання у зворотній бік') ← (лат. дієслово) *reflectere* ('зігнутися / нахилитися назад, відвернутися') ← (префікс) *re-* ('назад') + (дієслово) *flectere* ('згинатися') (також → *flexible*). Зі значенням 'зауваження, зроблене після того,

як чиясь думка знов торкнулась того самого предмета' reflection вживається з 1640-х рр., а стосовно розуму / інтелекту – з 1670-х, як це зазначено в Online Etymology Dictionary [26].

Аналогічним є представлення походження терміна reflection в Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages: flectō, -ere 'to bend, curve; modify, soften' ← Plt. *flek-t-; inflectere 'to bend (inwards), turn'; reflectere 'to bend back, turn around' [22, с. 225]. Префікс re-, red- має значення 'back, reverse', тобто 'назад, зворотній бік' і є похідним від Plt. *wre (що збігається зі значенням 'again' – 'знов, ще раз') ← PIE *ure 'back' – 'назад' [22, с. 516]. З наведених даних рефлексія – це явище (процес і результат), що з'являється при здійсненні дії у зворотному напрямку або при повторюванні, причому може відбуватися як у фізичному, так і інтелектуальному планах.

Розмаїття інтерпретацій терміна рефлексія репрезентовано в різних тлумачних словниках англійської мови. Розглянемо деякі з них, позаяк в українську мову цей термін було запозичено саме через англійську як мову міжнародного спілкування. Наприклад, онлайн словник Merriam-Webster подає 9 визначень лексеми reflection, серед яких: приклад відображення, зокрема віддзеркалення світла або звукових хвиль від поверхні; вироблення зображення дзеркалом або чимось подібним; дія згинання або складання у зворотному порядку / відображувана частина; щось, вироблюване через відображення / віддзеркалення, типу зображення, що повертається віддзеркалюваною поверхнею / ефект, отриманий в результаті впливу; часто завуальована або пряма критика; міркування, ідея чи сформована думка, або коментар, зроблений в результаті роздумів; розгляд якогось предмету, ідеї або мети; повернення назад (із позначкою застаріле); трансформація фігури, коли кожна її крапка замінюється симетричною крапкою відносно лінії або певного плану / трансформація, що включає переломлення більше ніж однієї вісі прямокутної системи координат [25].

Онлайн словник Dictionary.com теж демонструє 9 значень для лексичної одиниці reflection, але більшість з них не збігається з представленими в онлайн словнику Merriam-Webster або за смисловим навантаженням, або за порядком подання, а саме: акт відображення, як відкидання світла або тепла, віддзеркалення або відображення зображення, стан такого відображення; образ, репрезентація, копія; фіксування думок на чомусь, ретельний розгляд; думка, що виникає при розгляді або медитації; неприємне зауваження або спостереження; кидання якогось звинувачення або докору; (Фізика, Оптика) повернення світла, тепла, звуку тощо після доторкання поверхні / щось, віддзеркалене, типу тепла або світла зокрема; (Математика) (у площині) заміна кожної крапки з одного боку лінії крапкою, симетрично розташованою з іншого боку лінії / (у просторі) заміна кожної крапки з одного боку площини крапкою, симетрично розташованою з іншого боку площини; (Анатомія) згинання або складання якоїсь частини [21].

Онлайн словник Cambridge Dictionary представляє 4 значення: зображення чогось у дзеркалі або на будь якій дзеркальній поверхні; (Фізика) повернення світла, тепла, звуку або енергії від поверхні; ознака або результат чогось; серйозна та ретельно розглянута думка [19].

Тезаурус англійської мови дає такі синоніми до лексеми reflection: "consideration, contemplation, idea, impression, meditation, observation, opinion, rumination, view, absorption, cerebration, cogitation, deliberation, imagination, musing, pensiveness, speculation, study, brainwork, pondering" [27], серед яких перші 9 є найближчими за значенням: 'розгляд, споглядання, ідея, враження, медитація, спостереження, думка, обдумування, погляд'.

Словник Collins English Dictionary наводить reflection з 7-ма значеннями: «1 дія з відображення 2 повернення промінів світла, тепла або звуку 3 зображення предмету у дзеркалі 4 ретельне або довге міркування / обдумування 5 on reflection після ретельного розгляду або перегляду 6 дискредитація або звинувачення: it's a sad reflection on modern morality 7 математика трансформація форми, за якої дзеркально перевертаються праве і ліве, або верхнє і нижнє [20, с. 668].

Словник Longman Dictionary of Contemporary English подає 4 значення лексичної одиниці reflection: «1 [C] зображення, яке можна побачити у дзеркалі, склі або воді: Can you see your reflection in this glass? 2 [C, U] ретельне міркування, або ідея чи думка, заснована на ньому: A moment's reflection will show the stupidity of this argument. | on/upon reflection At first I disagreed, but on reflection (= after thinking carefully about it), I realized she was right. 3 [C] щось, що показує, що щось інше є подібним, або що це є ознакою конкретної ситуації: [+of] His speech was an accurate reflection of the public mood. | be a reflection on sb/sth (= show how good or bad someone or something

is) On some level, a student's grades are a reflection on the teacher. 4 [U] дія або процес віддзеркалення / відкидання світла, тепла або звуку від поверхні» [24, с. 1461].

Словник Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English включає 6 значень рефлексії: «1 [C] зображення у дзеркалі, на блискучій поверхні, воді тощо: He admired his reflection in the mirror. 2 [U] дія або процес з відкидання світла, тепла, звуку тощо від поверхні 3 [C] ознака, що демонструє стан або природу чогось: Your clothes are often a reflection of your personality. ♦ The increase in crime is a sad reflection on (= shows sth bad about) our society today. 4 [U] ретельне обдумування чогось, іноді протягом довгого часового періоду: She decided on reflection to accept his offer after all. ♦ A week off would give him time for reflection. 5 [C, звичайно мн.] чийсь записані або озвучені думки про конкретний предмет або на конкретну тему: a book of her reflections on childhood 6 [C] пояснення / відгук або опис чогось: The article is an accurate reflection of events that day» [23, с. 1223].

Не зважаючи на те, що кількість значень лексеми reflection у різних словниках не збігається, не всі вони дають відсилання до конкретної сфери використання цієї одиниці, усі словники зберігають ті компоненти значення, що були історично закріплені за цією лексичною одиницею, а саме: 'явище / процес / результат, що з'являється при здійсненні дії у зворотному напрямку або при повторюванні, причому може відбуватися як у фізичному, так і інтелектуальному планах'.

Словники з філософії, логіки та психології людини, на наш розсуд, виступають тим обов'язковим елементом, який закликаний надати цілісності щодо уявлення про такий феномен, як рефлексія.

З позиції філософії термін рефлексія у різних системах мав різне смислове навантаження. У більш загальному розумінні рефлексія позначає «відображення», або «дослідження пізнавального акту» [16, с. 491]. Під цим терміном також розуміють «джерело особливого знання, коли спостереження спрямовується на внутрішні дії свідомості, тоді як відчуття має своїм предметом зовнішні речі» (Дж. Локк); «увагу до того, що в нас відбувається» (Г.В. Лейбніц); «рефлексію над враженнями, що отримуються ззовні» і дорівнюють ідеям (Д. Гюм); «взаємне відображення одного в іншому, напр. у сутності – явища» (Г.В.Ф. Гегель). П.С. Попов додає від себе, що похідне дієслово «рефлексувати», вживане як філософський термін, означає «звертати свідомість на самого себе, розмірковувати над своїм психічним станом» [16, с. 491].

Логічний словник М.І Кондакова у своєму змісті не має статті, присвяченій власне рефлексії, проте наводить дефініцію рефлексивності: «одна з властивостей певних відношень, коли кожний елемент множини знаходиться в даному відношенні до самого себе» [5, с. 517]. При цьому рефлексивність у логіці може бути кількох типів, серед яких є «рефлексивність відношення виведення», тобто «властивість відношення виведення» [5].

У Психологічному словнику за редакцією Н.А. Побірченко під рефлексією розуміється «спрямованість пізнання людини на саму себе, на свою діяльність та поведінку, свій внутрішній світ, психічні якості і стани; вміння представляти себе на місці іншої людини, мислено /в думці/ програвати ситуацію за неї» [9, с. 257]. А у термінологічному Словнику із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості 'рефлексія' тлумачиться як «висока диференціація пізнавальної інформації» [Рибалка, с. 136]. У подальшому В.В. Рибалка відносить аналізований термін до одного з потенційних типів «творчого потенціалу особистості», інтерпретуючи рефлексію як «самоідентифікація, самопізнання, саморегуляція, самоорганізація, самоздійснення, самоемоція» [10, с. 345].

Отже, смислове навантаження терміна рефлексія у різних галузевих словниках варіюється, а відтак потребує його постійного уточнення залежно від ситуативного контексту.

Здатність рефлексії виступати механізмом когнітивного пізнання заклала підвалини до її використання у ролі методологічного прийому, що у свою чергу призвело до виникнення диференційних теорій, концепцій тощо.

Рефлексія – це розумова діяльність, яка здійснюється на рівні об'єктивації за допомогою розумових дій і операцій, а функція рефлексії як діяльності в такому випадку полягає у пошуку раціонального способу вирішення певної проблеми в результаті взаємодії особистості з оточуючою дійсністю. Здатність до рефлексії суттєво підвищує ефективність діяльності, отже професійність (юристів у тому числі) залежить від особистісного рівня розвитку, якого можна досягти активізуючи певним чином особистісно-смисловий рівень свідомості. Рефлексія бере участь у

процесі цілепокладання – вибір цілі із варіантів, у відповідній ситуації та мотивації, завершуючись з вибором такої цілі. Рефлексивна діяльність засвоюється у процесі спеціального навчання.

І.М. Семенов (1992 р.) погоджується щодо віднесення рефлексії до розумової дії, або компонента теоретичного мислення [11, с. 24]. При цьому він зазначає про неоднорідність рефлексії і виділення принаймні ще її особистісного аспекту, який разом з інтелектуальним обумовлює продуктивність творчого мислення [11]. Відтак, вивчаючи методологічні проблеми рефлексивної психології сприйняття об'єктів і самосприйняття суб'єктів, виділяє такі види рефлексії (крім інтелектуальної і особистісної), як емоційну, інтуїтивну, діалогічну, комунікативну, кооперативну, соціальну, екзистенційну та духовну [11, с. 33]. З такою типологією погоджується і Г.В. Ожиганова [7, с. 58].

Положення І.М. Семенова (2015 р.) про продуктивність рефлексії (а саме регулятори поведінки та діяльності, свідомості і мислення, емоцій і переживань, почуттів і вольових актів), що актуалізує, породжує, перебудовує і розвиває смисли [11, с. 27], на нашу думку, може бути застосованим у термінознавстві задля розмежування різних типів цього феномена, а також для відтворення форми й змісту термінів засобами мови перекладу.

У загальному плані виділяють 4 основні типи рефлексії: особистісний, інтелектуальний, кооперативний і комунікативний. Тип рефлексії детермінується її спрямованістю. Відтак до інтелектуального типу відносять рефлексію на знання про об'єкт і способи дії з такими знаннями. А.Г. Терещенко та С.О. Коршунова також згадують й про юридичну рефлексію, тобто «спрямованість рефлексії на осмислення й оцінку ефективності юридичної діяльності для розвитку особистості юриста» [14]. Слідом за С.Н. Морозюк, учені стверджують, що як на змістовому, так і на операціональному рівнях рефлексія виступає механізмом забезпечення динаміки особистісних утворень, здатним змінити патогенне мислення (його стереотипність), варіюючи поведінку. При цьому процес конструктивної рефлексії може ускладнюватися через стереотипність мислення, що актуалізує операціональні установки захисту програми поведінки. С.Н. Морозюк також впевнена, що рефлексія переростає у дискурсивне мислення, яке на рівні мови можна представити метатекстом, за І.Т. Вепревою [1].

Вивчаючи рефлексію як фактор оптимізації адаптивної поведінки особистості в процесі професійної підготовки юриста, А.Г. Терещенко та С.О. Коршунова підкреслюють, що у сучасному світі зросла потреба у людях, здатних мислити творчо, самонавчатися, професійно самоудосконалюватися, адаптуватися [14]. А усвідомлення власних дій, оптимізація поведінки, зміна засобів і підстав діяльності саме і є можливими завдяки навчанню когнітивному механізмові – рефлексії. На розсуд вчених, рефлексією як «специфічно людською формою буття» треба навчитись цілеспрямовано керувати, оскільки вона пояснює не лише організацію та психіку людини, але й вищу форму останньої – самосвідомість. Цінним є спостереження дослідниць щодо включення до вивчення процесів рефлексії представників кібернетичного моделювання інтелектуальних процесів, різних видів психології (соціальної, педагогічної, інженерної), теорії організації.

М.О. Фрізен вивчала рефлексивні підстави екзистенційної відповідальності особистості (від осмислення до вимірювання), в результаті чого обстоює ідею факультативності розвитку особистості у дорослому віці. Таким чином, дослідниця підтримує думку про наявність «продуктивних і непродуктивних варіантів рефлексії» [17, с. 720]. Вона також зауважує, що рефлексія спрацьовує у тому випадку, коли в наявності є певний рефлексивний ресурс [17, с. 721].

Більшість дослідників (С.О. Коршунова, А.Г. Терещенко, Г.П. Щедровицький тощо) вважають, що досліджувати й описувати складний феномен рефлексії необхідно із залученням схем і моделей діяльності, оскільки, з одного боку, рефлексія є процесом, що структурує діяльність, а з іншого – механізмом її природного розвитку [14].

І.М. Семенов і С.Ю. Степанов запропонували два основні механізми рефлексії – метадіяльнісний (що базується на її контролюючій функції) і особистісно-смысловий (який опирається на її конструктивну функцію, завдяки чому суб'єктивну реальність можна змінювати).

І.М. Семенов (1983 р.) розробив концепцію структурно-рівневої організації мисленнєвої системи, відповідно до якої рефлексія виступає «системоформуючим фактором, що реалізує особистісну обумовленість, цілісність мисленнєвого пошуку та його регуляцію» [11; 13; 14].

Д.О. Леонтьєв, Є.М. Осін, вказуючи на початкову амбівалентність рефлексії [6, с. 113], запропонували «диференціальну модель рефлексії» [6, с. 113], або «особистісної рефлексивності»

[17, с. 725], що включає інтроспекцію, системну рефлексію і квазірефлексію. Таким чином автори розробили «діагностичний інструмент, що дозволяє вимірювати рефлексивність диференційовано, розрізняючи її позитивні і негативні аспекти» (ототожнюючи рефлексію і рефлексивність як когнітивний механізм з позицій психології).

Г.В. Ожиганова (2018 р.) розмежовує рефлексію і рефлексивність у психології, під першою розуміючи процес пізнання себе, а під другою – властивість особистості, що визначає першу як процес [7, с. 57]. Щодо підходів / методів їх вивчення, учена вважає саму рефлексію «методом психологічного дослідження», що виступає «найважливішим елементом і формою теоретичного осмислення дійсності», тобто рефлексія є «своєрідним методом здійснення пізнання і метапізнання» [7, с. 58]. А відтак пізнати саму рефлексію та її похідні можна за допомогою розробки різних теорій, концепцій, моделей тощо. Моделюванням рефлексії займалися такі науковці, як: В.О. Лефевр (системно-семіотична модель рефлексії на основі логіко-математичного аналізу), В.А. Петровський (транзактна модель рефлексивного вибору), І.М. Семенов (системно-рівнева модель рефлексивної регуляції продуктивного мислення) та ін. Г.В. Ожиганова також впевнена, що «Метод моделювання відносно рефлексії може бути пов'язаний з реконструкцією та інтерпретацією рефлексивних текстів, створених видатними особистостями, [...]» [7, с. 58]. Така думка дає підстави зробити в перспективі спробу розробити модель і для відтворення юридичного термінознака в мові перекладу.

І.Т. Вепрева (2002 р.) у своїй монографії, присвяченій проблемам мовної рефлексії, пропонує за основну одиницю вивчення метамовного дискурсу (об'єкт її вивчення) обрати рефлексив, який виступає «маркером толерантної когнітивно-мовленнєвої взаємодії» [1, с. 2]. Це – такий показник, за яким можна визначити соціальні й мовні процеси, що фіксуються в лінгвальній ментальності. Авторка зазначає, що «Інтенсивні процеси в суспільстві та мові загострюють мовну рефлексію носія мови. Сучасне мовлення рясніє рефлексивами, відносно закінченими метамовними висловлюваннями, що містять коментар до вживаного слова чи виразу. Висловлювання-рефлексиви занурені у певний загальнокультурний, конкретно ситуативний, власне лінгвістичний контекст і описують деякий стан речей» [1, с. 5]. Рефлексиви характерні для мовної особистості, яка включає в себе цілу низку компонентів (психічний, соціальний, етичний тощо), але всі вони переломлюються через мову / дискурс.

Ми погоджуємось із думкою І.Т. Вепревої, відповідно до якої «Мовна самосвідомість чуйно реагує на активну зміну опорних ланок лексикона, тому закономірним є підвищення частотності рефлексивів у переломні роки історії суспільства» [1, с. 5]. Це й зумовлює увагу до мовленнєвої рефлексії, яка є частиною національної, а також культурної самосвідомості. На розсуд дослідниці, методологічний підхід до вивчення рефлексії треба базувати на «єдності різноманітного» (І. Кант) у конкретному знанні. Тлумачачи рефлексію як спосіб «орієнтування та здійснення вибору з множини можливостей, необхідної й достатньої для самоорганізації життєдіяльності органічних систем» [1, с. 9], завдяки збору різних теорій і їх об'єднанню в межах однієї галузі І.Т. Вепревої вдалось означити мета-онтологію, виділити модальності й змодельовати її мета-модель. Це свідчить на користь міждисциплінарних досліджень і всебічного вивчення кожного окремого явища [1, с. 7].

Про мета-модель говорить і Г.В. Ємельяненко, ототожнюючи її з граматичним психологізмом при дослідженні метамовної рефлексії [2, с. 106]. Вона зазначає, що «До зони метамовної рефлексії можна віднести такий процес відбирання граматичної одиниці, що передбачає не лише усвідомлення, але й тлумачення граматичного смислу, не просто включення його в прагматику висловлення, але й мотивацію цього включення» [2, с. 106]. Дослідниця також зауважує про пов'язаність граматичного психологізму з категоріями інтертекстуальності та інтерактивності. До того ж, метамовна рефлексія реалізує функції пояснення думки через мотивацію використання лексичної одиниці / граматичної конструкції у різних формах або акцентування лакун у мовній системі, через структурування тексту. На думку авторки, необхідний художній образ саме й створюється із використанням метамовної рефлексії. Виділяються 3 типи образотворчої рефлексії: «рефлексія як свідчення про лінгвістичну інтуїцію», «рефлексія викривальна, тобто така, що експлікує невідповідності в аналізованому фрагменті висловлення», «гендерна метамовна рефлексія», що «корелює з феноменами гендерної лінгвістики, тобто з чоловічим і жіночим мовленням як окремими дискурсами» [2, с. 107]. Відтак можна зробити висновок, що сформульована певним чином думка є результатом метамовної рефлексії.

Обґрунтування мета-онтології рефлексії пропонує Т.Е. Сизикова, умовно називаючи її «орієнтовна онтологія» і включаючи до неї свідомість, мислення, особистість і діяльність [12, с. 26]. Спираючись на таку онтологію, вчена виділила модальності рефлексії: дійсного / реального, можливого, необхідного, а також похідні модальностей багатомірності, темпоральності, свідомого-несвідомого, достатнього-недостатнього, трансгредієнтності. Отже, мета-модель репрезентована єдністю п'ятих моделей рефлексії з позначенням зв'язків між ними і апробована на прикладі рефлексивного психологічного консультування в аналізі рефлексії тексту клієнта.

О.О. Залевська (2015 р.) у своїй розвідці про суміжність термінів рефлексія і мовна свідомість підкреслює складність їх розмежування, обмежуючись висновком, що «інтелектуальні процеси, що протікають у людини, зовсім не зводяться до раціональних і вербалізованих, вони набагато складніші та потребують врахування специфіки людини як «цілісності», тобто людини, що говорить, не може бути тільки тією, що розмірковує логічно і все усвідомлює, вона також завжди людина, яка відчуває, переживає, уявляє, прогнозує, має сумніви, помиляється, шукає опори в колишньому досвіді пізнання світу і взаємодії з оточуючим природним і соціальним середовищем і т.п.» [3, с. 31]. Суттєвим для нашого дослідження є інтерпретація О.О. Залевською рефлексії як «метамовного або когнітивного / метакогнітивного процесу» [3, с. 32], а також її спостереження, що диференційне розуміння термінів (навіть носіями однієї мови) різними особистостями можна пояснити з ув'язуванням їх (термінів) з розбіжними образами та / або відмінними емоційно-оцінними переживаннями. «Це відбувається саме за рахунок усього того, що імплікується співвідносними з мовними одиницями категорійними полями (з позицій того чи іншого напрямку), смисловими полями або ідентифікуючими (також з різних позицій) ознаками, відношеннями, ситуаціями з наслідками, що витікають з них» [3, с. 34]. Отже, очевидними є мультимодальна природа функційних орієнтирів і метамовний контроль вживання власне будь-якої мови. А найважливішим, що помітила дослідниця, вивчаючи роботи М.ВІ. Жинкіна (1982 р.) та Е. Голдберга (2003 р.), є висновок про розподіл різних аспектів значення слова у різних областях мозку, причому наявним є тісний зв'язок «з тими аспектами фізичної реальності, про яку іде мова» [3, с. 35]. Відтак, для вивчення рефлексії треба використовувати інтегративний підхід (зادля врахування результатів різних галузей знань про людину), а в термінознавстві зафіксувати інтерпретацію рефлексії як універсального методологічного прийому, що дає змогу визначити специфіку явища / предмета якнайточніше.

Якщо існує явище рефлексії, яке усвідомлюється людиною (підтверджено філософами, психологами, педагогами), то повинні бути й мовні одиниці, які б це явище номінували. Слідом за І.Т. Вепревою, ми такими мовними одиницями вважаємо рефлексиви.

І.Т. Вепрева під рефлексивом розуміє «метамовний коментар з приводу вживання актуальної лексичної одиниці» [1, с. 76]. Вона пояснює такий вибір великою кількістю термінологічних одиниць, які характеризують метависловлювання відносно певних слів, а також наявності в терміні рефлексив «головної, родової риси метамовних утворень – наявності мовної рефлексії, спрямованості мовної свідомості на пізнання самого себе» [1, с. 76]. Дослідниця акцентує на тому факті, що рефлексиви можуть відображати рефлексію на слово, словоформу, фразеологічну одиницю, ціле висловлення, але більшість – це все ж таки метамовна реакція на слово [1, с. 77].

З огляду на вищезазначене, цілком доцільним видається введення до наукового обігу термінознавства такого поняття, як «термінорефлексив» (= термінологічний рефлексив, який використовується для позначення суб'єктивної рефлексії на зміст термінознаку як процесу, механізму і результату пізнання, що дозволяє створювати нові еквіваленти термінологічного уявлення; наприклад, в юридичній сфері це буде «юридичний термінорефлексив») (термін С.А. Матвеевої). Безумовно, цей термін повинен бути апробованим, проте наразі вже є очевидним, що його інтерпретація буде залежати принаймні від трьох складових: конкретної комунікативної ситуації (в якій термінорефлексив буде задіяний), об'єктивної складової його семантики (зв'язку його компонентів з універсальними категорійними полями) та індивідуальних здатностей / здібностей особистості до опрацювання інформації.

Висновки. Підсумовуючи, підкреслимо, що верифікація етимології лексичної одиниці рефлексія, аналіз її дефініції в словниках з лінгвістики, філософії, логіки, психології, розгляд результатів використання методологічного прийому рефлексії в психології і навчанні майбутніх

фахівців заклали основи для формулювання положень про вживання методологічного прийому рефлексії у сучасному термінознавстві:

- а) доцільність в термінознавстві зафіксувати інтерпретацію рефлексії як універсального методологічного прийому, що дає змогу якнайточніше визначати специфіку явища / предмета;
- б) виявлення продуктивності рефлексії у вигляді регуляторів свідомості і мислення, що здатні актуалізовувати, породжувати, перебудовувати та розвивати смисли, що може бути застосованим у термінознавстві задля розмежування різних типів рефлексії як феномена, а також для відтворення форми й змісту термінів засобами мови перекладу;
- в) введення до наукового обігу термінознавства такого поняття, як «термінорефлексив», під яким розуміємо термінологічний рефлексив, який використовується для позначення суб'єктивної рефлексії на зміст термінознаку як процесу, механізму і результату пізнання, що дозволяє створювати нові еквіваленти термінологічного уявлення.

У **перспективі** вбачаємо зробити спробу розробити модель для відтворення юридичного термінознаку в мові перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вепрева И.Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. 380 с.
2. Ємельяненко Г.В. Метамова рефлексія як засіб актуалізації ірреально-модальних форм. Лінгвістичні студії. 2012. Вип. 24. С. 106–110.
3. Залевская А.А. «Рефлексия» и «языковое сознание»: вопросы терминологии. Вестник ТвГУ. Серия «Филология». 2015. № 4. С. 29–36.
4. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания. Вопросы психологии. 1991. № 2. С. 15–37.
5. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. [2-ое изд., испр., доп.]. Москва: Наука, 1975. 720 с.
6. Леонтьев Д.А., Осин Е.Н. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2014. Т. 11. № 4. С. 110–135.
7. Ожиганова Г.В. Рефлексия, рефлексивность и высшие рефлексивные способности: подходы к исследованию. Вестник КГУ. Педагогика. Психология. Социокинетика. 2018. № 4. С. 56–60.
8. Петрова Н.С. Рефлексия и интеллект как основа формирования саморегуляции у студентов профессионального обучения. Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. 2010. Т. 16. Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. № 4. С. 168–171.
9. Психологічний словник / авт.-укл. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова; за ред. Н.А. Побірченко. Міністерство освіти і наук України, 2007. 336 с.
10. Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені І. Франка, 2016. 424 с.
11. Семенов И.Н. Рефлексивность самонаблюдения и персонология интроспекции: к онтологии и методологии рефлексивной психологии индивидуальности. Вестник Московского ун-та. Серия 14. Психология. 2015. № 3. С. 2–39.
12. Сизикова Т.Э. Мета-модель рефлексии в рамках мета-онтологии. Сибирский психологический журнал. Общая психология и психология личности. 2018. № 68. С. 6–31.
13. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач. Вопросы психологии. 1982. № 1. С. 99–104.
14. Терещенко А.Г., Коршунова С.О. Рефлексия как фактор оптимизации адаптивного поведения личности в процессе профессиональной подготовки юриста. Пролог: журнал о праве / Prologue: Law Journal. 2017. № 1.
15. Толстая С.В., Бондаренко О.В. Анализ понятия рефлексия в психологической литературе. Проблемы современной науки и образования. 2017. № 33 (115). С. 60–65.
16. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. [7-ое изд., перераб., доп.]. Москва: Республика, 2001. 719 с.
17. Фризен М.А. Рефлексивные основания экзистенциальной ответственности личности: от осмысления к измерению. Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал) / Modern Research of Social Problems. 2015. № 9 (53). С. 720–732.

18. Шигабетдинова Г.М. Феномен рефлексии: границы понятия. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Социология. Психология. Философия. 2014. № 2 (1). С. 415–422.
19. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/reflection>.
20. Collins English Dictionary. [6th ed.]. Glasgow: HarperCollins Publishers. 2011. 949 p.
21. Dictionary.com. URL: <https://www.dictionary.com/browse/reflection>.
22. Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages / M. de Vaan. Leiden-Boston: Brill, 2008. Vol. 7. 825 p. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series).
23. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby. [7th ed.]. Oxford University Press, 2010. 1716 p.; 5 maps; R. 1–119.
24. Longman Dictionary of Contemporary English. [7th ed.]. Edinburgh: Pearson Education. 2012. 2082 p.
25. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/reflection>.
26. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=reflection>.
27. Thesaurus.com. URL: <https://www.thesaurus.com>.

ТРАНСЛІТЕРОВАНІЙ СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Vepreva I.T. Yazykovaia refleksiiia v postsovetskuu epohu. Yekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2002. 380 s.
2. Yemelienenko H.V. Metamovna refleksiiia yak zasib aktualizatsii irrealno-modalnyh form. Linhvistychni studii. 2012. Vyp. 24. S. 106–110.
3. Zalevskaia A.A. “Refleksiiia” i “yazykovoie soznaniie”: voprosy terminologii. Vestnik TvGU. Seriiia “Filologiiia”. 2015. № 4. S. 29–36.
4. Zinchenko V.P. Miry soznaniia i struktura soznaniia. Voprosy psihologii. 1991. № 2. S. 15–37.
5. Kondakov N.I. Logicheskiy slovar-spravochnik. [2 izd., ispr., dop.]. Moskva: Nauka, 1975. 720 s.
6. Leontiev D.A., Osin Ye.N. Refleksiiia “horoshaia” i “durnaia”: ot obiasnitelnoi modeli k differentsialnoi diagnostike. Psihologiiia. Zhurnal Vysshei shkoly ekonomiki. 2014. T. 11. № 4. S. 110–135.
7. Ozhiganova G.V. Refleksiiia, refleksivnost i vysshye refleksivnye sposobnosti: podhody k issledovaniuu. Vestnik KGU. Pedagogika. Psihologiiia. Sotsiokinetika. 2018. № 4. S. 56–60.
8. Petrova N.S. Refleksiiia i intellect kak osnova formirovaniia samoregulatsii u studentov professionalnogo obucheniiia. Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova. 2010. T. 16. Pedagogika. Psihologiiia. Sotsialnaia rabota. Yuvenologiiia. Sotsiokinetika. № 4. S. 168–171.
9. Psyholohichniy slovnyk / avt.-ukl. V.V. Syniavskiy, O.P. Serheienkova; za red. N.A. Pobirchenko. Ministerstvo osvity i nauk Ukrainy, 2007. 336 s.
10. Rybalka V.V. Slovnyk iz psyholohii ta pedahohiky obdarovanosti i talantu osobystosti: terminolohichniy slovnyk. Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka, 2016. 424 s.
11. Semionov I.N. Refleksivnost samonabliudeniia i personologiiia introspektsii: k ontologii i metodologii refleksivnoi psihologii individualnosti. Vestnik Moskovskogo un-ta. Seriiia 14. Psihologiiia. 2015. № 3. S. 2–39.
12. Sizikova T.E. Meta-model refleksii v ramkah meta-ontologii. Sibirskii psihologicheskii zhurnal. Obshchaia psihologiiia i psihologiiia lichnosti. 2018. № 68. S. 6–31.
13. Stepanov S.Yu, Semionov I.N. Problema formirovaniia tipov refleksii v reshenii tvorcheskikh zadach. Voprosy psihologii. 1982. № 1. S. 99–104.
14. Tereshchenko A.G., Korshunova S.O. Refleksiiia kak factor optimizatsii adaptivnogo povedeniia lichnosti v protsesse professionalnoi podgotovki yurista. Prolog: zhurnal o prave / Prologue: Law Journal. 2017. № 1.
15. Tolstaia S.V., Bondarenko O.V. Analiz poniatii refleksiiia v psihologicheskoi literature. Problemy sovremennoi nauki i obrazovaniia. 2017. № 33 (115). S. 60–65.
16. Filosofskii slovar / pod red. I.T. Frolova. [7 izd., pererab., dop.]. Moskva: Respublika, 2001. 719 s.
17. Frizen M.A. Refleksivnye osnovaniia ekzistentsialnoi otvetstvennosti lichnosti: ot osmysleniia k izmereniiu. Sovremennyye issledovaniia sotsialnyh problem (elektronnyi nauchnyi zhurnal) / Modern Research of Social Problems. 2015. № 9 (53). S. 720–732.
18. Shigabetdinova G.M. Fenomen refleksii: granitsy poniatiiia. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Sotsiologiiia. Psihologiiia. Filosofiiia. 2014. № 2 (1). S. 415–422.

19. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/reflection>.
20. Collins English Dictionary. [6th ed.]. Glasgow: HarperCollins Publishers. 2011. 949 p.
21. Dictionary.com. URL: <https://www.dictionary.com/browse/reflection>.
22. Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages / M. de Vaan. Leiden-Boston: Brill, 2008. Vol. 7. 825 p. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series).
23. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby. [7th ed.]. Oxford University Press, 2010. 1716 p.; 5 maps; R. 1–119.
24. Longman Dictionary of Contemporary English. [7th ed.]. Edinburgh: Pearson Education. 2012. 2082 p.
25. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/reflection>.
26. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=reflection>.
27. Thesaurus.com. URL: <https://www.thesaurus.com>.

УДК :81.24

Медвідь О.,
Подолкова С.,
Ходцева А.
(Суми)

РОЛЬ СУЧАСНИХ ДИСТАНЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ В РОЗВИТКУ АНГЛОМОВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

В статті досліджується сучасний стан, переваги та перспективи розвитку дистанційної освіти у вищих навчальних закладах України, зокрема формування комунікативних умінь та навичок майбутнього фахівця в різних галузях сучасного суспільства з урахуванням необхідності знання англійської мови як мови спілкування епохи глобалізації. Розглядається можливість використання відкритих освітніх ресурсів як однієї з прогресивних і перспективних технологій дистанційного навчання іноземної мови.

Ключові слова: англійська мова, комунікативні компетенції, фахові вміння та навички, відкриті освітні ресурси.

В статье исследуется современное состояние, преимущества и перспективы развития дистанционного образования в высших учебных заведениях Украины, в частности формирование коммуникативных умений и навыков будущего специалиста в различных областях современного общества с учетом необходимости знания английского языка как языка коммуникации эпохи глобализации. Рассматривается возможность использования открытых образовательных ресурсов как одной из прогрессивных и перспективных технологий дистанционного обучения иностранному языку.

Ключевые слова: английский язык, коммуникативные компетенции, профессиональные умения и навыки, открытые образовательные ресурсы.

The article examines the current state, advantages and prospects of the distance education development in the Ukrainian higher educational establishments, in particular, the development of communication skills of the future specialists in various fields of modern society, taking into account the need for knowledge of English as a language of international communication.

The authors consider the use of open educational resources as one of the progressive and promising technologies of a foreign language distance learning. In the process of globalizing the modern world society, an integral part of this communicative competence, which contributes to the professional mobility of the modern specialist in any field, is the knowledge of English as a language that not only communicates within the various spheres of social activity, but also creates a new level of social integration in the 21st century.

It is the open educational resources that make it possible to ensure the further effectiveness of open education in the context of society informatization and is an instrument for the development of communication skills, which should positively influence the professionalism of those who have chosen this type of education and will make our specialists more competitive in the labour market at period of society globalization, based on English learning. And these English-speaking communication skills that are to be an integral part of the modern specialists training is to be the basis for mastering certain ways and